

УДК 329.12:141(477)

Ю. Ковбасюк,
П. Петровський

РАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ ЛЮДВІГА ФОН МІЗЕСА В ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Розкрито особливості дискурсу українського державотворення як постійну мовну комунікацію з обговорення наявних проблем та визначення перспектив і шляхів розвитку суспільства й держави. Обґрунтовано важливу роль раціональних ідей ліберала Л. ф. Мізеса для сучасного розуміння соціальної цінності свободи, інституту приватної власності, прав людини та справедливості, необхідності обмеження суспільної функції держави та визнання основ демократії.

Ключові слова: дискурс українського державотворення, лібералізм, раціональні ідеї лібералізму, лібералізм про соціальну функцію держави, три основні віхи ставлення до лібералізму у вітчизняному дискурсі державотворення.

Сучасний процес цивілізаційного розвитку українського суспільства, демократичних форм урядування ґрунтується на теоретичному осмисленні передового досвіду розвинених країн і визначенні можливостей його практичного впровадження. А сам вказаний досвід ґрунтується на концепціях, що отримали своє застосування й існують сьогодні як вказівники напрямів подальшого руху або як основа визначення демократичності здійснюваних змін. Це повною мірою стосується концепції неолібералізму, що є теоретичною основою досягнень у таких сферах, як вільне підприємництво та ринкова конкуренція, права людини та соціальна роль держави тощо.

Тракування лібералізму в сучасній науковій літературі можна структурувати за ознакою рівня (міри) його розповсюдження і впливу на суспільство. Насамперед лібералізм означає універсальну культуру ставлення держави й суспільства до особи або сучасну демократичну традицію автономії індивіда. У цьому контексті йдеться про “громадський форум”, де громадяни демократії організуються, спілкуються, діють разом, поєднують і розвивають свої потенціали без необхідності переходити при цьому до державних структур чи до централізованої демократії” [1]. У дещо вужчому, політологічному значенні, лібералізм зводиться до позиції лівих партій, що, на відміну від консервативних та радикальних, виступають за перманентність змін, де значне місце посідають конституційні свободи тощо [2]. У частковому значенні лібералізм часто зводиться до його економічної складової, що протиставляється владі та обмежує її вплив на ринок [3]. У контексті обговорення сучасних проблем українського державотворення актуальність поглядів Л. ф. Мізеса зумовлена його комплексним підходом до розуміння принципу свободи в суспільстві, оригінальністю у визначенні ролі держави та сукупністю раціоналістичних ідей суспільного розвитку [4]. Такий підхід трансформувалася у визначення теперішнього капіталізму як когнітивного [5], коли джерелом влади є не просто інформація, а якраз “знання є найдемократичнішим джерелом влади” [6].

Тому метою пропонованої теми є розкриття особливості дискурсу українського державотворення, обґрунтування необхідності артикуляції в ньому раціоналістичних ідей видатного мислителя лібералізму Л. ф. Мізеса та їх методологічного значення для демократичного трансформування всіх сфер суспільно-політичного життя України.

Поняття дискурсу широко використовується в різних сферах мовної практики для позначення діалогу в широкому розумінні слова. До основних визначень дискурсу необхідно віднести такі, як:

- сучасний стан суспільної комунікації;
- соціальний контекст мовлення;
- раціональне обговорення наявних суспільних проблем;
- критичний аналіз понять (змісту мови) з метою їх уточнення (зміни) та об'єктивації в соціальну практику;
- засіб особистісної ідентифікації та соціального порозуміння;
- єдність мови та мовлення;
- окремий прояв мовлення та спільна соціальна практика мовлення.

У контексті українського державотворення дискурс можна визначити як спосіб раціонального обговорення наявних суспільних проблем для формування соціальної ідентичності в їх розуміння та шляхів вирішення.

У цьому широкому контексті державно-управлінський дискурс набуває низки доповнюючих значень, а саме: процес рефлексії різних концепцій, доктрин, ідей тощо для визначення актуальних світоглядних орієнтирів і принципів державотворення; спосіб опосередкування теорії та практики, зокрема прагнень українського народу та їх відповідності реальному стану; засіб формування концептуальної визначеності та методологічної послідовності у здійсненні трансформаційних змін; шлях пошуку й реалізації ефективної моделі державного управління; чинник оптимізації соціальної взаємодії всіх суб'єктів суспільного розвитку.

Отже, значення дискурсу для українського державотворення полягає в тому, що він є дієвим засобом обґрунтування розвитку суспільства й держави. Демократичні основи здійснення широких соціальних трансформацій передбачають їх наукове обґрунтування через звернення до ідейних засад і позитивного досвіду попередників, врахування особливостей соціально-економічного стану та інтересів всіх представників суспільства.

Для нас особливо важливо зафіксувати, що перехід від соціалістичної системи господарювання та суспільних відносин до сучасного цивілізаційного стану потребує значних інтелектуальних зусиль, визначення світоглядно-ціннісних орієнтирів тощо. Водночас уважний погляд на особливості дискурсу з визначення змісту української держави закономірно фіксує такі його атрибутивні властивості, як:

- недостатнє критичне переосмислення і відповідне незначне дистанціювання від принципів і практик тоталітарної системи радянського стибу (патерналізм, етатизм, егалітаризм (рівність у бідності) тощо);
- неусвідомленість важливості раціональних, концептуальних засад державотворення (“скажіть, що будувати, і ми будемо будувати” – класика періоду початку розбудови української держави);

– спроби зовнішнього запозичення моделі державного управління, перенесення на український ґрунт успішних практик інших країн (Франції, Швеції та інших);

– прагнення обійтися ірраціональними заміниками, домінування емоційно-психологічної складової (міфів, образів, емоцій, стереотипів тощо);

– надмірна експлуатація історичних паралелей, актуалізація окремих поверхневих зразків минулого, архетипів тощо (прикладом може бути номінування перших кроків державотворення “відродженням”);

– звуження концептуальних основ державотворення до окремих аспектів сучасного цивілізаційного розвитку, зокрема ринкових реформ чи підприємництва;

– обмеження теорії держави її окремими фрагментами, акцентування уваги на політологічній чи юридичній складовій, які не можуть вичерпати всю глибину державницької проблематики;

– редукція ідейних засад державотворення до питань вузькополітичних (утвердження інтересів окремих політичних партій) або звуження загальнодержавної проблематики до окремих локальних проблем тощо.

Водночас низька якість дискурсу з концептуального обґрунтування українського державотворення породжує відповідну “багатопарадигмальну” практику управління, мінімізує окремі досягнення. Закономірними є і такі соціальні наслідки, як поляризація суспільства, домінування олігархічного капіталу та спотворені уявлення більшості людей про завдання та зміст здійснюваних і пропонуваних реформ. Адже, за визначенням відомого теоретика М. Фуко, “влада утворює дискурс, знання, людей і реальності”, відповідно концептуально невизначена влада продукує непритомне суспільство та соціальні колізії [7].

Доречно окремо зафіксувати, що принциповою помилкою українського дискурсу державотворення був низький рівень врахування досягнень світової наукової думки як теоретичної основи модернізації суспільно-владних відносин. До таких досягнень необхідно зараховувати і погляди теоретика лібералізму Л. ф. Мізеса, який не обмежувався аналізом економічної проблематики, а досліджував різні сфери суспільного життя. Л. ф. Мізес насамперед відомий як фундатор праксеологічного напрямку в економіці та австрійської школи неолібералізму з його орієнтацією на свободу й знання як найвпливовіші чинники розвитку суспільства.

За визначенням самого Л. ф. Мізеса, лібералізм – це “політичний та інтелектуальний рух, який замінив докапіталістичні методи виробництва на вільне підприємництво та ринкову економіку; олігархії та абсолютизм на конституційно-представницьке врядування; рабство і кріпацтво на свободу всіх людей” [8]. Зрозуміло, що свобода, вільне підприємництво та ринкова економіка традиційно закріплюються за лібералізмом як його атрибутивні ознаки. Проте у контексті задекларованої теми потрібно детальніше розглянути ідеї лібералізму як “інтелектуального руху”, тобто раціоналістичну складову лібералізму.

Лібералізму Л. ф. Мізеса органічно властивий раціоналізм, адже суть його, за висловлюванням класика, “полягає в тому, щоб визнати право розуму у сфері соціально-економічної політики” [9]. Раціоналізм у цьому випадку включає онтологічний, гносеологічний, соціологічний та практично-методологічний аспекти. Так, онтологічне значення раціоналізму полягає у визнанні раціональності за невід’ємну, атрибутивну властивість людини, підтвердженням чому є висловлювання, що “всьому, чим є людина і завдячуючи чому вона вивищується над тваринами, вона зобов’язана своєму розуму” [10]. На нашу думку, можна

стверджувати, що базова ідея лібералізму про “свободу людини від держави” доповнюється низкою раціоналістичних положень, зокрема таких:

– “капіталізм – не просто масове виробництво, а масове виробництво для задоволення потреб мас” [11], відповідно “ринковий процес – це щоденно повторюваний плебісцит” [12]. Останній неможливий без раціонального вибору, який здійснюють всі учасники економічного процесу;

– раціональність ринкових відносин поширюється на політику і тому “лібералізм є політикою, що проводиться в інтересах не якої-небудь визначеної групи, а всього людства”). Раціональність тут тотожна врахуванню всієї множини інтересів окремих груп людей, зведенню їх до компромісно можливого варіанту;

– раціонально обґрунтованою є позиція лібералізму щодо прав людини, де поряд із визнанням рівності всіх перед законом, підкреслюється важливість реальної соціальної нерівності окремих людей;

– домінування раціональних детермінант людської діяльності повинне зумовлювати те, що “першим кроком будь-якої спроби досліджувати соціальні, політичні або економічні зміни має бути вивчення змін в ідеях, якими керуються люди, що здійснюють ці зміни” [13]. Доповненням цієї тези є ключове положення класика про те, що “мислення і дія є нероздільні. Кожна дія завжди базується на визначеній ідеї про причинні зв’язки” [14].

Подібний конкретно раціональний підхід демонстрував Л. ф. Мізес і в ставленні до держави. Вона має здійснювати такі основні функції, як “захист власності, свободи і миру” [15]. Загально прийнято вважати, що лібералізм акцентує увагу на обмеженні функцій держави, зокрема щодо втручання в економіку, але це не означає, що тим самим девальвується значення держави. Так, Л. ф. Мізес критично ставиться до спроб видати за абсурдну концепцію “державу – нічний сторож” і вважає, що такі спроби є проявом збереження гегелівської філософії держави як божественної сутності з властивою їй ірраціональною “самостійною моральною субстанцією” [16]. З позиції лібералізму держава (система механізмів, законів і урядів) обґрунтовується визнанням її “абсолютною необхідністю” для суспільства і таке її трактування принципово відрізняється від концепції анархізму, тобто іншої ірраціональної крайності [17].

Важливо підкреслити, що за своєю суттю лібералізм є демократичним у розумінні соціальної функції держави. Демократія визначається як “така форма політичного устрою, яка дозволяє адаптувати уряди до бажань керованих без насильницької боротьби” [18]. Зрозуміло, що така адаптація потребує постійної рефлексії або раціонально опосередкованої комунікації. Водночас Л. ф. Мізес гостро критикує бюрократію, зокрема класифікує як етичну основу псевдодемократичної теорії держави думки про те, що “з виконанням урядових функцій зв’язано визначене благородство і гідність” [19]. З позицій раціоналізму критикує класик і різні прояви етатизму та тоталітаризму.

Раціоналізм Л. ф. Мізеса мав також методологічне спрямування. Він послідовно проводив думку, що у суспільних науках, не можна послуговуватися експериментальними або емпіричними методами. “Теорії, які створюють і руйнують суспільне співробітництво, можна довести чи заперечити тільки шляхом чистих міркувань” [20]. А важливою рушійною силою історії є не стільки теорії, “що підтримуються невеликою групою передових мислителів”, скільки доктрини “які вважають правильними маси звичайних людей” [21]. Саме тому єдино допустимого

зброєю партій в політичній боротьбі має бути тільки зброя інтелекту, тобто переконання мас у правомірності конкретних теорій і доктрин.

Л. ф. Мізес розкриває також психологічні корені антилібералізму та анти капіталізму – несприйняття системи суспільних відносин, що ґрунтується на приватній власності та свободі підприємництва. Класик стверджує, що подібна протидія “йде не від розуму, а від патологічного психологічного ставлення – образи і нервозного стану, який можна назвати комплексом Фурье”...або “завистливої злоби” [22]. Зрозуміло, що в українській інтерпретації комплекс Фурье – це “жаба” зависті, яка в умовах революційних потрясінь набувала масштабного поширення як люмпенська психологія ненависті й нищення. Цікаво підкреслити, що Л. ф. Мізес обґрунтовано проводить думку про наявність комплексу Фурье у марксизмі. Тобто останній спирається на почуття меншовартості маргіналів, їх ненависть до успішних і заможних людей, проповідує соціалізм як еліксир від земних негараздів [23]. Деструктивність такої позиції визначається через романтизм – готовність прийняти “брехню заради спасіння” та підмінити адекватне розуміння дійсності утопічною фантазією.

Рационалізм Л. ф. Мізеса має прагматичне спрямування, що проявляється у формулюванні низки вимог до управління соціальною практикою. До таких імперативів належать принципи, норми, методи та засоби соціально-економічна політики. Так, основний принцип лібералізму, на думку класика, визначається як “правильно зрозумілі інтереси всіх людей в довготривалій перспективі сумісні” [24]. Також політика лібералізму раціонально обмежується впливом на об’єктивні соціально-економічні процеси або “не прагне створити нічого, окрім зовнішніх передумов розвитку внутрішнього життя” [25].

Можна констатувати, що вказані тут та інші раціоналістичні ідеї лібералізму мають основне значення для розуміння сучасного цивілізованого суспільства, а їх артикуляція та засвоєння є вельми важливими для свідомого здійснення переходу від соціалізму до капіталізму. Проте ставлення до ідейної спадщини Л. ф. Мізеса у суспільно-політичному дискурсі України є досить суперечливим і визначається панівними в той чи інший період політичними та ідеологічними доктринами. На нашу думку, можна виокремити три основні віхи ставлення до лібералізму у вітчизняному дискурсі державотворення, а саме:

- органічне сприйняття лібералізму – концепції, що мала в Західній Європі ХІХ та початку ХХ ст. значне поширення – передовими мислителями України цього періоду;

- повне відторгнення ідей лібералізму радянською тоталітарною ідеологією;

- суперечливе ставлення до концепції лібералізму в період незалежної України.

Щодо першого виду ставлення, необхідно зокрема констатувати ідейну близькість поглядів І. Франка та Б. Кістяківського до змісту лібералізму. Так, правомірно стверджувати, що осмислення перспектив українського державотворення з позицій раціонального лібералізму здійснював І. Франко. Підтвердженням цьому є його трактування поступу як раціонально організованого процесу з утвердження пріоритетної цінності окремої людини тощо. Близькими до ліберального розуміння “нерівної рівності” в сучасному суспільстві були погляди Б. Кістяківського на основоположне значення приватного права. Проте загалом необхідно констатувати, що ці ідеї недостатньо звучали впродовж тривалого періоду відсутності української незалежної держави. Зрозуміло, що за таких обставин

вказані ідеї можна зараховувати швидше до теоретичних передумов українського дискурсу державотворення.

У радянський період відбувалося замовчування, заперечення та нехтування спадщиною лібералізму, оскільки лібералізм практично тотожний основоположним ідеям капіталізму. Дійсно, соціалістично-комуністична ідеологія люто боролася не лише проти реалій капіталізму, але і проти будь-яких теоретичних спроб його обґрунтування чи виправдання.

На сьогодні можна стверджувати, що впродовж періоду розбудови незалежної української держави ідеї лібералізму переважно поширювалися у формах симулякрів – спрощено-спотворених уявлень і знань, що доповнюються відповідними ставленнями і діями. Так, свобода стає всесдозволеністю, ринок – базаром, а підприємництво – рейдерством. В основі подібних трансформацій необхідно бачити втрату раціональності проголошуваних лібералізмом ідей, поверхнєве сприйняття цілісної концепції. Останнє у значній мірі відноситься і до науки. Для прикладу, класика критикують за його визнання, “що капіталізм навіть не може гарантувати рівних можливостей для людей” [26]. Зрозуміло, що такі “закиди” можливі лише з позицій егалітаризму, а точніше – радянського солідаризму.

Саме ці та деякі інші рудименти комуністичної ідеології стали основною перешкодою до сприйняття й практичної реалізації положень лібералізму. Ще однією важливою підставою сучасного українського несприйняття лібералізму взагалі та ідей Л. ф. Мізеса зокрема є домінування в українському дискурсі державотворення націоналістичної доктрини, яка складно коннотується із соціальною платформою лібералізму. Дійсно, у працях Л. ф. Мізеса є послідовні заперечення націоналізму за його абсолютизацію національного питання та ствердження в політиці стереотипів протиставлення свого та чужого.

Водночас необхідно підкреслити, що ставлення до ідей Л. ф. Мізеса поверхнєво вписується у формат сприйняття сучасного неолібералізму, з його орієнтацією на глобалізацію капіталу й мінімізацію економічної функції держави. Такі твердження далеко не повністю відповідають ключовим положенням концепції Л. ф. Мізеса. Якщо класик акцентував увагу на важливості вільної конкуренції як основоположного принципу економічного розвитку та необхідності всіх суб’єктів суспільних змін (включно з органами державного управління) строго дотримуватися цього принципу, то неолібералізм з його орієнтацією на глобалізацію капіталу сприяє формуванню монополізації як економіки, так і економічної доцільності. З позиції неолібералізму головним суб’єктом формування раціональних сценаріїв розвитку має бути транснаціональний капітал та його корпорації.

“Інакше кажучи, тотальна критика державної економіки і державно-критичний дискурс загалом просувають і заохочують монополію світової економіки на економічну раціональність і на цьому тлі парадоксальним чином уможливають створення нових монополій, нових вузьких місць у постачанні та небезпек...” [27]. На думку сучасного німецького соціолога У. Бека: “У біполярному світі протистояння між Сходом і Заходом конкурували дві форми економічної раціональності, а саме: приватно-економічна капіталістична форма Заходу і державно-економічна та державно-соціалістична форма Сходу” [28]. А сучасне визначення стратегії неоліберальної держави “означає, що держава мислиться як подовжена рука світового ринку, як продовження політики світового ринку державно-політичними засобами” [29], а “неоліберальний консенсус означає реформування національно-державних інститутів і принципів їх діяльності за

критеріями раціональності транснаціональної економіки, з чого випливає кінець самостійній ідеології та політиці держави [30].

За У. Беком, альтернативою неоліберальній доктрині глобалізації є концепція сучасного космополітизму, сутність якої, як і можливість позитивної адаптації до проблем українського державотворення вимагають окремого аналізу та оцінки. У форматі нашого розгляду можна зауважити, що на позитивне ставлення заслужують проголошені ним політика полісуб'єктності (транснаціональні корпорації, міждержавні об'єднання, національні держави) та світоглядно-методологічний принцип – врахування інакшості іншого. Останні цілком відповідають демократичній моделі державного управління та розбудові громадянського суспільства.

Отже, необхідно констатувати, що визначення теоретичних, ціннісних і методологічних орієнтирів українського державотворення потребує серйозного осмислення концептуальних основ сучасного розвитку суспільства. Сучасним засобом творчо-конструктивістського пошуку шляхів розвитку та скорочення діапазону невизначеності українського державотворення та соціальних трансформацій є дискурс. Предметно-проблемне проведення дискурсу дозволяє визначити цінності та стратегії розвитку, суб'єктів його здійснення, шляхи впровадження, засоби легітимізації тощо. Серед базових концепцій сучасного цивілізаційного розвитку лібералізм заслужено займає важливе місце. Його актуальність зумовлюється теоретичним обґрунтуванням принципових положень розвитку суспільства, до яких правомірно належать: ідея свободи у її загально соціальному та економічному значенні, визначальна роль інституту приватної власності, права людини та сучасне розуміння соціальної справедливості, раціональне обґрунтування людської діяльності та хибність чисто психологічних її підстав, розуміння необхідності обмеження соціальної функції держави, визнання цінності демократії та критика бюрократії.

Перспективи подальших наукових досліджень раціональних ідей лібералізму Л. ф. Мізеса лежать у площині розкриття їх значення для українського державотворення, забезпеченні їх звучання в дискурсі суспільно-політичної думки сучасної України та застосування у соціальній практиці.

Література

1. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей [Текст] : в 2 т. Т. 1. / пер. фр. — вид. друге, випр. — К. : Дух і літера, 2011. — 576 с.
2. Лібералізм // Енциклопедія державного управління [Текст] : у 8 т. Т. 8: Публічне врядування / наук. ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. — 712 с.
3. Мизес Людвиг фон. Економічний енциклопедичний словник [Електронний ресурс] / Мизес Людвиг фон. — Режим доступу : <http://svit.gov.ua/index.php?productID=789>.
4. Мизес Людвиг фон. Либерализм в классической традиции [Текст] / Мизес Людвиг фон ; пер. с англ. А. В. Куряева. — М. : ООО “Социум” ; ЗАО “Издательство “Экономика”, 2001. — 239 с.
5. Федотова В. Г. Меняющаяся социальность: будущее капитализма / В. Г. Федотова, В. А. Колпаков, Н. Н. Федотова // Вопросы философии [Електронний ресурс]. — № 6. — 2011. — Режим доступу : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=332&Itemid=52.

6. Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство, сила [Текст] / Е. Тоффлер ; пер. з англ. Н. Бордукової. — К. : Вид-во “Акта”, 2003. — 685 с.

7. Економіка та бюрократія у відкритому суспільстві: до 130-ї річниці з дня народження Людвіга фон Мізеса [Текст] : зб. наук. пр. / за наук. ред. М. З. Буника, І. Б. Кіянки. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2012. — 232 с.

8. Мизес Людвиг фон. Либерализм в классической традиции... — 239 с.

9. Там же. — 239 с.

10. Там же. — 239 с.

11. Там же. — 239 с.

12. Там же. — 239 с.

13. Там же. — 239 с.

14. Mises Ludwig von. Human Action: A Treatise on Economics. 1949. The Scholar's Editon [Text] / Mises Ludwig von. — Auburn : Ludwig von Mises Institute, 1998 — 912 p.

15. Мизес Людвиг фон. Либерализм в классической традиции // Філософія політики [Текст] : у 4 т. / авт.-упоряд. В. П. Адрущенко (кер.) [та ін.]. — К. : Знання України, 2003. — С. 163—182.

16. Мизес Людвиг фон. Либерализм в классической традиции // Філософія політики... — С. 163—182.

17. Там же... — С. 163—182.

18. Там же. — 239 с.

19. Там же. — 239 с.

20. Там же. — 239 с.

21. Там же. — 239 с.

22. Там же. — 239 с.

23. Там же. — 239 с.

24. Там же. — 239 с.

25. Там же. — 239 с.

26. Ліберализм... — 712 с.

27. Бек У. Влада і котрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульріх Бек ; пер. з нім. О. Юдіна. — К. : Ніка-центр, 2011. — 408 с.

28. Там само. — 408 с.

29. Там само. — 408 с.

30. Там само. — 408 с.

Yu. Kovbasyuk,

P. Petrovskyi

RATIONAL LIBERALISM OF LUDWIG VON MISES IN THE DISCOURSE ON UKRAINIAN STATE-FORMATION

Peculiarities of the discourse on Ukrainian state-formation as a constant language communication to discuss current problems are revealed and prospects and ways of development of society and the state are defined. The paper grounds the important role of rational ideas of liberal L. v. Mises for the modern understanding of the social values of freedom, private ownership institute, human rights and justice, the necessity of limitation of the social function of the state and the recognition of foundations of democracy.

Key words: discourse of Ukrainian state-formation, liberalism, rational ideas of liberalism, liberalism about the social function of the state, three major milestones concerning attitude toward liberalism in the national discourse of the state-formation.